

Internationalisering in het primair onderwijs

Author(s)

van Middelkoop, Daniel; Hogenstijn, Maarten

Publication date

2016

Document Version

Final published version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

van Middelkoop, D., & Hogenstijn, M. (2016). *Internationalisering in het primair onderwijs*. Hogeschool van Amsterdam, Centre for Applied Research on Economics & Management.

**General rights**

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please contact the library: <https://www.amsterdamuas.com/library/contact/questions>, or send a letter to: University Library (Library of the University of Amsterdam and Amsterdam University of Applied Sciences), Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.



Hogeschool van Amsterdam

Internationalisering in het primair onderwijs

Onderzoeksrapport

Daniel van Middelkoop
Maarten Hogenstijn

Hogeschool van Amsterdam (HvA)
Lectoraat gedifferentieerd Human Resource Management (gHRM)
Center of Applied Research on Economics and Management (CAREM)

Februari 2016



nuffic

© 2016

Daniel van Middelkoop en Maarten Hogenstijn - Hogeschool van Amsterdam (HvA)

Lectoraat gedifferentieerd Human Resource Management (gHRM)
Center of Applied Research on Economics and Management (CAREM)
www.hva.nl/carem



Dit rapport is tot stand gekomen in opdracht van EP-Nuffic, de organisatie voor internationalisering in het onderwijs.

www.epnuffic.nl

De bijbehorende internationaliseringsmeter is te vinden op www.internationalisering.nl

Met dank aan alle respondenten van de enquête, de deelnemers aan het focusgroepgesprek, Hans de Wit (Director Center for International Higher Education, Professor Lynch School of Education, Boston College, Verenigde Staten) en Jeroen van der Zant en Myrna Feuerstake (EP-Nuffic).



Inhoud

1. INLEIDING: DEFINITIE EN DOMEINEN VAN INTERNATIONALISERING IN HET PO	4
1.1 Definitie	4
1.2 Domeinen van internationalisering.....	5
2. ONDERZOEKSMETHODE.....	7
2.1 Fase 1. Enquête.....	7
2.2 Fase 2. Focusgroep	7
2.3 Fase 3. Analyse en omzetting.....	8
3. HET WAAROM VAN INTERNATIONALISERING.....	9
3.1 Onderwijsdoelen	9
3.2 Onderwijsdoelen en internationalisering.....	9
3.3 Conclusie.....	11
4. VORMEN VAN INTERNATIONALISERING	13
4.1 Vroeg vreemde talen onderwijs (vvto)	13
4.2 Internationaal georiënteerde leerinhouden	13
4.3 Uitwisseling over de grens	14
4.4 Internationale beleidsontwikkelingen	15
4.5 Conclusie.....	16
5. VERANKERING VAN INTERNATIONALISERING	17
5.1 Initiatief	17
5.2 Feitelijke situatie.....	17
5.3 Beleefde situatie.....	18
5.4 Verder vormgeven.....	20
6. CONCLUSIE EN AANBEVELINGEN	22
7. LITERATUUR	24

1. Inleiding: definitie en domeinen van internationalisering in het po

'Internationalisering opent de poorten van deze wereld en zal in de toekomst steeds belangrijker worden'

'Het internationaliseren draagt bij aan een compleet wereldbeeld en daarbij aan de persoonlijke ontwikkeling van de leerlingen.'

'Het is zo leuk, ik gun het alle kinderen!'

Deze drie uitspraken van leerkrachten in het primair onderwijs illustreren het belang van internationalisering én de inspiratie die het kan brengen.

Internationalisering in het primair onderwijs is een belangrijk, maar ook een breed onderwerp. Voor leerkrachten, schoolleiders en bestuurders is het niet altijd duidelijk waar hun school staat en wat de mogelijkheden zijn. EP-Nuffic wil internationalisering in het primair onderwijs bevorderen en biedt scholen daarvoor ondersteuning, onder meer via een toolkit en de EP-Nuffic Academy rond internationalisering (PO-Raad en EP-Nuffic, 2015, EP-Nuffic 2016). Daarnaast is er behoefte aan een instrument dat scholen en leerkrachten op eenvoudige wijze inzicht geeft in de mate waarin internationalisering in school en lessen is ingebed.

EP-Nuffic heeft het lectoraat gedifferentieerd HRM van de Hogeschool van Amsterdam (HvA) daarom gevraagd om op basis van onderzoek een internationaliseringmeter voor het primair onderwijs (po) te ontwikkelen. Dit rapport bevat de resultaten van het onderzoek dat de basis vormt voor de internationaliseringmeter.

De doelen van het onderzoek zijn:

1. bij leerkrachten en schoolleiders in het po boven tafel krijgen wat hun visie is op internationalisering
2. inventariseren welke activiteiten op po-scholen worden uitgevoerd rond internationalisering
3. onderzoeken op welke wijze internationalisering in po-scholen verankerd is
4. analyseren op welke wijze internationalisering kan worden versterkt op po-scholen en wat er voor nodig is om dat te bereiken.

1.1 Definitie

Internationalisering is een breed begrip dat verschillende definities kent. Daarom bakenen we eerst af wat we in dit onderzoeksrapport verstaan onder internationalisering in het primair onderwijs.

We doen dit mede met behulp van definities uit het hoger onderwijs en voortgezet onderwijs. Op deze onderwijsniveaus is onderzoek naar internationalisering eerder op gang gekomen dan in het primair onderwijs.

De Australische onderzoeker Jane Knight (2004, 2015) heeft een bekende definitie van internationalisering in het hoger onderwijs ontwikkeld. Haar definitie bevat ook elementen die algemeen bruikbaar zijn. 'Internationalization at the national, sector, and institutional levels is defined as the process of integrating an international, intercultural, or global dimension into the purpose, functions or delivery of postsecondary education.' (Knight 2015, p. 33).

Duidelijk is dat de definitie zich zowel richt op de doelstellingen van onderwijs als op de functies (vormen) en de implementatie (verankering) ervan.¹

In een recent rapport over internationalisering in het Nederlandse voortgezet onderwijs komt onderzoekster Ellen Maaskant uiteindelijk tot de volgende definitie: 'Internationalisering in het voortgezet onderwijs is het proces waarin de internationale of interculturele dimensie wordt geïntegreerd in het onderwijs, waarbij expliciet gestuurd wordt op het bereiken van interculturele competenties met als doel de leerlingen voor te bereiden op een steeds internationaler wordend(e) vervolgonderwijs, arbeidsmarkt en samenleving' (Maaskant 2014, p. 42). In deze definitie ligt nog meer de nadruk op de uiteindelijke doelstelling, die ligt op de voorbereiding van leerlingen op de internationaliserende samenleving.

EP-Nuffic en PO-Raad starten hun recente 'Toolkit internationalisering' voor het primair onderwijs met een korte beschrijving van de rationale voor internationalisering: 'Internationaliseren in het basisonderwijs is samen met de leerlingen 'over grenzen heen kijken', zodat hun wereld wordt vergroot. Door leerlingen op jonge leeftijd te laten kennismaken met de internationale en interculturele samenleving, krijgen zij een breder perspectief en worden de leerlingen toegerust op het functioneren in deze samenleving. Door internationalisering wordt de professionalisering van de leerkrachten bevorderd en het curriculum op scholen verrijkt. Internationaliseren is niet een 'extraatje', maar een noodzakelijke bouwsteen om kwalitatief goed onderwijs te geven.' (EP-Nuffic en PO-raad, p. 5)

Ook hierin komen weer zowel doelstelling als implementatie aan de orde. Even later voegen de auteurs hier nog aan toe dat internationalisering 'zowel betrekking [kan] hebben op beleidsontwikkelingen als op de inrichting van het onderwijs zelf' (ibid, p. 5).

We combineren de voor het po meest relevante elementen uit de bovengenoemde definities tot een (relatief) korte definitie voor dit onderzoek.

Internationalisering in het primair onderwijs is het proces waarin internationale, interculturele en wereldburgerschapdimensies structureel geïntegreerd en geïmplementeerd worden in onderwijsinhoud en beleidsdoelstellingen van basisscholen.

1.2 Domeinen van internationalisering

Internationalisering krijgt vorm in vier domeinen (PO-Raad en EP-Nuffic, 2015). Hieronder bespreken we kort elk van de domeinen en de manier waarop we deze in dit onderzoek interpreteren:

1. vvto (vroeg vreemde talen onderwijs)

We interpretern dit als alle vormen van vreemdetalenonderwijs die vallen buiten de wettelijke verplichting om vanaf groep 7/8 Engels aan te bieden. Hieronder valt bijvoorbeeld ook de pilot tpo (tweetalig primair onderwijs) en andere programma's waarbij zaakvakken in een andere taal dan het Nederlands gegeven worden. Dit is vrijwel altijd het Engels.

2. Internationaal georiënteerde leerinhouden

¹ Voor een uitgebreide verkenning van definities van internationalisering en de discussie daaromtrent in de literatuur, zie Maaskant 2014.



Dit domein is breed en omvat alle inhoudelijke activiteiten op school die niet (alleen) op taal gericht zijn. Het kan gaan om een compleet curriculum voor de hele school, zoals het International Primary Curriculum (IPC), of om een eigen methodiek zoals bijvoorbeeld internationale scholen die hanteren. Daarnaast kan het ook gaan om methoden waarin internationalisering geïntegreerd is in bepaalde vakken en bijvoorbeeld om educatie rond wereldburgerschap.

3. Uitwisseling over de grens

Hieronder vallen zowel virtuele vormen van uitwisseling als fysieke vormen van uitwisseling. De bekendste vorm van virtuele uitwisseling is eTwinning, waarbij scholen één-op-één contact maken met een school in het buitenland. Daarnaast is er fysieke uitwisseling van leerkrachten, of van leerlingen (gewoonlijk met hun leerkrachten).

4. Internationale beleidsontwikkelingen

Dit domein interpreteren we als de verankering in de organisatie van de internationaliserende activiteiten. Dat kan bijvoorbeeld vorm krijgen in een beleidsplan of in het aanstellen van een werkgroep en/of een coördinator.

In aansluiting op de definitie en deze vier domeinen, verdelen we dit onderzoeksrapport verder in drie thema's. We beginnen met het waarom van internationalisering: de vraag die vooraf gaat aan het uitvoeren van internationaliseringsactiviteiten. Vervolgens bespreken we de verschillende vormen van internationalisering (aansluitend op de vier domeinen) en tenslotte de verankering van internationalisering.

2. Onderzoeksmethode

Het onderzoek is voorbereid in overleg tussen EP-Nuffic en de onderzoekers van de HvA. Het bestond uit drie fasen:

1. In een enquête zijn po-leerkrachten bevraagd over hun kennis, ideeën, ervaringen en wensen rond internationalisering
2. In een focusgroepbijeenkomst met schooldirecteuren en coördinatoren internationalisering zijn de resultaten van de enquête besproken en de drie belangrijkste topics verder uitgediept
3. De resultaten van enquête en focusgroep zijn geanalyseerd en omgezet in de internationaliseringmeter.

2.1 Fase 1. Enquête

De onderzoekers hebben een enquête samengesteld, met zowel open als gesloten vragen over internationalisering. Na afstemming met EP-Nuffic is deze enquête online gezet via Qualtrics. Vervolgens is deze via e-mail verspreid onder het po-scholenbestand van EP-Nuffic, met het verzoek de enquête door leerkrachten te laten invullen. Na ongeveer twee weken is nog een herinneringsmail uitgegaan.

De contacten van EP-Nuffic bestaan uit directeuren, coördinatoren internationalisering, individuele leerkrachten en algemene schooladressen. De directeuren en coördinatoren konden de link naar de enquête doorsturen aan hun team. Daardoor is het mogelijk dat er meerdere invullers van één school zijn en is het niet mogelijk een responspercentage te geven. Voor deze aanpak is bewust gekozen, omdat de enquête gericht was op het genereren van ideeën en ervaringen van leerkrachten en we daarom de respons wilden maximaliseren. De respondenten vormen geen representatieve steekproef en de resultaten geven dan ook geen representatief beeld over internationalisering in het Nederlandse primair onderwijs. Wel geeft het een duidelijk beeld van de thema's en ervaringen op po-scholen die al met internationalisering bezig zijn.

In totaal is de enquête 95 keer ingevuld. Niet alle deelnemers hebben de gehele enquête ingevuld (niet alle vragen waren verplicht). Bij de meeste vragen ligt het aantal invullers tussen de 70 en 80. Het grootste deel van de invullers is groepsleerkracht (67%), vrouw (85%), werkt al meer dan tien jaar in het basisonderwijs (69%) en is werkzaam op een openbare school (52%).

2.2 Fase 2. Focusgroep

Na het sluiten van de enquête begin november zijn de resultaten geanalyseerd. Op basis hiervan is een topiclijst samengesteld voor een focusgroepgesprek met schooldirecteuren en coördinatoren internationalisering.

Dit gesprek vond plaats op 13 november 2015, in het kantoor van EP-Nuffic. Hieraan namen negen directeuren en coördinatoren deel. Daarnaast waren twee medewerkers van EP-Nuffic als toehoorder aanwezig. Het gesprek werd geleid door de twee onderzoekers van de HvA, waarbij één fungeerde als gespreksleider en de ander als observator en bewaker van de topiclijst, tijd en validatie. Enkele punten zijn expliciet 'gevalideerd' bij alle deelnemers aan het gesprek, dat wil zeggen dat elk van de deelnemers afzonderlijk is gevraagd of hij/zij het eens is met het belang van een bepaald

punt of bepaalde stelling. Het gesprek van ongeveer twee uur is opgenomen met voice recorders en na afloop letterlijk uitgewerkt door de onderzoekers.

2.3 Fase 3. Analyse en omzetting

De resultaten van de enquête en de transcriptie van het focusgroepgesprek vormden de basis voor de analyse.

Uit de analyse van de enquête bleek dat de indeling in waarom, vorm en verankering van internationalisering verhelderend werkte, waarop is besloten deze indeling voor de structurering van het focusgroepgesprek te gebruiken. Ook daar bleek het een nuttige driedeling, waardoor we deze ook voor de indeling van het onderzoeksrapport gebruiken. Typerende uitspraken uit enquête en focusgroep zijn geselecteerd. Ook zijn praktische tips uit de open enquêtevragen en focusgroeptranscriptie verzameld. Deze zijn gebruikt in het onderzoeksrapport en bij de adviezen die uit de internationaliseringsmeter komen.

Bij de totstandkoming van de internationaliseringsmeter is gekozen voor drie uitgangspunten:

1. Toegankelijkheid. Dit betekent dat de vragen in heldere taal gesteld worden en dat het aantal vragen beperkt blijft, zodat invullers in maximaal een kwartier een uitslag krijgen.
2. Praktische bruikbaarheid. Invullers moeten op basis van hun antwoorden een advies krijgen waarmee ze in de praktijk aan de slag kunnen.
3. Focus op analyseniveau van de basisschool. De bedoeling is dat internationalisering op schoolniveau gestimuleerd wordt. De vragen in de meter zijn hierop afgestemd. Dat betekent dat invullers consequent naar feiten en meningen over hun school gevraagd worden en dus niet naar hun persoonlijke mening.

Deze uitgangspunten hebben een aantal consequenties voor de meter. Het thema 'waarom van internationalisering' wordt niet apart bevraagd, maar zit deels verwerkt in de andere thema's. De meter begint bij elk thema met een aantal feitelijke vragen, gevolgd door enkele vragen waarin de invuller zijn of haar mening geeft over de situatie op zijn/haar school.

Achter de schermen wordt aan de hand van de antwoorden een score gegenereerd, die leidt tot een advies. Bij het berekenen van de score gelden de volgende uitgangspunten:

- de totaalscore is voor 2/3 afhankelijk van de antwoorden op de vragen rond vormen van internationalisering en voor 1/3 op de vragen rond verankering van internationalisering.
- binnen de vragen rond vormen van internationalisering worden de punten gelijk verdeeld over de drie praktisch toepasbare vormen (vroeg vreemde talen onderwijs, internationaal georiënteerde lesinhouden en uitwisseling over de grens).
- binnen elk onderwerp wordt 2/3 van de punten toegekend op basis van vragen naar feitelijke situaties en 1/3 op basis van vragen naar meningen over situaties op school.

De keus voor een relatief grote nadruk op feitelijke vragen verhoogt de praktische bruikbaarheid van de adviezen.

3. Het waarom van internationalisering

Waarom doen scholen aan internationalisering en waarom zetten leerkrachten zich hiervoor in? Veel mensen noemen hier een ideologische motivatie, die vaak verbonden is met één van de kerntaken van het onderwijs.

3.1 Onderwijsdoelen

In zowel de enquête als de focusgroep hebben we eerst de kerntaken van het onderwijs ter sprake gebracht en deze vervolgens gerelateerd aan internationalisering. De kerntaken zijn gebaseerd op de doelen van onderwijs zoals die door leerkrachten en onderwijskundigen worden onderscheiden (zie o.a. van Middelkoop & Meerman 2014, Biesta 2014).

1. Persoonlijke ontwikkeling en groei van kinderen
2. De voorbereiding van kinderen op hun toekomstige rol als burger in de maatschappij
3. De voorbereiding van kinderen op hun toekomstige functie op de arbeidsmarkt.

We begonnen de enquête met een open vraag: Kunt u kort omschrijven wat u als de kerntaak ziet van het Nederlandse onderwijs? De antwoorden houden vaak sterk verband met de doelen die we hierboven al noemden. In mindere mate komt het aanleren van 'basisvaardigheden' als taal en rekenen terug. Incidenteel genoemd zijn zaken als: goed leren nadenken, voorbereiden op 'toekomst in 21e eeuw', voorbereiden op het voortgezet onderwijs, aanleren van de 'juiste' normen en waarden.

In de enquête is de respondenten vervolgens gevraagd naar het belang van elk van de drie eerder genoemde doelen (tabel 1).

Tabel 1. Belang van onderwijsdoelen

	(Zeer) onbelangrijk	Belangrijk	Zeer belangrijk
Persoonlijke ontwikkeling	3%	5%	92%
Vorbereiding burger in maatschappij	3%	15%	82%
Vorbereiding functie arbeidsmarkt	9%	54%	37%

N = 79

Opvallend is dat de voorbereiding op de arbeidsmarkt minder belangrijk wordt gevonden dan de andere twee doelen. Dit is in de focusgroep ter sprake gebracht en daar was algemene consensus dat dit te maken heeft met het feit dat in het primair onderwijs de arbeidsmarkt nog relatief 'ver weg is' en de nadruk meer ligt op algemene vorming.

3.2 Onderwijsdoelen en internationalisering

Vervolgens ging de enquête specifiek in op internationalisering. De eerste vraag was of respondenten internationalisering belangrijk vinden. 86% antwoordde ja, 6% nee en 8% had geen mening.

Daarna is een open vraag gesteld: waarom vindt u het (niet) belangrijk dat er op uw school aandacht is voor internationalisering? Bij de antwoorden kwamen alle drie de doelen van het onderwijs duidelijk terug. De respondenten leggen daarbij de nadruk op globalisering om het belang van internationalisering te benadrukken. Internationalisering draagt bij aan de voorbereiding van de leerling op een geglobaliseerde wereld. Hieronder staan enkele voorbeelden van antwoorden.

'De komende generatie zal mondiaal moeten denken, omdat de samenleving meer dan voorheen gericht zal zijn op internationale betrekkingen. Nederland zal ten onder gaan, wanneer wij klein blijven denken.'

'We leven niet alleen maar met medebewoners in een stad, in een land, maar op de wereld. De diversiteit op de wereld is groot, door kinderen daar kennis mee te laten maken worden zij bewust van zichzelf als burger, de samenleving waarin zij leven. Daarnaast verbreedt het de blik van kinderen op de wereld, ze krijgen een goed beeld hoe verschillende mensen in verschillende landen leven. Zij ontwikkelen hiermee o.a. respect t.o.v. andere culturen. Vooroordelen worden op deze manier tegen gehouden of weggenomen.'

'In een tijd van globalisering, waarbij we, mede door de komst van het internet, steeds meer en steeds sneller op de hoogte zijn van gebeurtenissen en calamiteiten in andere delen van de wereld is het belangrijk dat kinderen zich al op jonge leeftijd bewust zijn een onderdeel te zijn van een groter geheel. Dit komt acceptatie en begrip van andere culturen ten goede.'

'Omdat de wereld steeds kleiner wordt en kinderen daarop voorbereid moeten worden. Zowel hun rol in hun directe omgeving als hun rol als wereldburger. Ze moeten open staan voor andere mensen, voor andere culturen. Respect hebben voor andere mensen. Engels vanaf groep 1 is hierbij belangrijk gereedschap.'

Bij deze antwoorden komen de drie doelen van het onderwijs duidelijk terug.

Door de invullers die internationalisering in het primair onderwijs *niet* belangrijk vinden, worden enkele kritische opmerkingen over internationalisering gemaakt.

'Wij zijn een basisschool, de kinderen zijn nog jong. Ik vind het meer passen bij het voortgezet onderwijs, hun wereld wordt letterlijk groter, door groei en leeftijd.'

'Ik vind dat de leerlingen eerst het Nederlands goed moeten kunnen beheersen voordat ze een andere taal aangeleerd krijgen. Als ze meerdere talen tegelijk aangeboden krijgen en ze hebben al moeite met het Nederlands, dan gaat de tweede taal hier ook onder lijden.'

In de focusgroep hebben we gevraagd om op deze kritische kanttekeningen te reageren. Daar werden onder meer de volgende opmerkingen gemaakt:

'Ik denk dat juist die jonge leeftijd van de kinderen de basis is om dit soort dingen bij te brengen, om ze te helpen al breed te denken'

'Wij zijn op de lagere school niet bezig met wat [de leerling] nodig heeft als hij straks gaat werken maar wat hij nodig heeft als hij straks mens is. Als mens, niet als werkende mens.'

Vervolgens is gevraagd in hoeverre aandacht voor internationalisering bijdraagt aan elk van de drie onderwijsdoelen (tabel 2).

Tabel 2 Bijdrage internationalisering aan onderwijsdoelen

	Geen enkele bijdrage	Kleine bijdrage	Grote bijdrage	Zeer grote bijdrage
Persoonlijke ontwikkeling	0%	15%	49%	36%
Vorbereiding burger in maatschappij	0%	12%	42%	46%
Vorbereiding functie arbeidsmarkt	0%	22%	49%	29%

N = 71

Opvallend is dat de bijdrage van internationalisering aan het voorbereiden op de arbeidsmarkt hier als bijna even belangrijk wordt gezien als de bijdrage aan de andere twee doelen. Internationalisering draagt relatief veel bij aan realisering van een taak van het basisonderwijs die de invullers relatief minder belangrijk vinden. In de focusgroep zijn de doelen van onderwijs en internationalisering ook aan de orde gesteld. Ook hier kwam de voorbereiding op de arbeidsmarkt expliciet aan de orde.

'Wij weten niet waar onze leerlingen zijn over twintig jaar en hoe hun werk er uit ziet en waar dat werk is. En daarom is internationalisering heel belangrijk.' (focusgroep)

Opvallend is tenslotte dat vrijwel iedereen doelen voor kinderen / leerlingen noemt bij de open vraag naar het belangrijkste doel van internationalisering. Slechts een enkeling merkt andere doelen op, bijvoorbeeld: 'Kennis nemen van de organisatie van onderwijs in andere landen en dit meenemen in het Nederlandse onderwijs'. Doelen voor de leerkrachten en de organisatie van de school worden helemaal niet genoemd. In de focusgroep kwam naar voren dat het uiteindelijk altijd om de leerlingen gaat en de andere doelen secundair zijn.

3.3 Conclusie

Internationalisering sluit aan en draagt bij aan elk van de drie doelen van het onderwijs: persoonlijke ontwikkeling en groei van kinderen, de voorbereiding van kinderen op hun toekomstige rol als burger in de maatschappij en de voorbereiding van kinderen op hun toekomstige functie op de arbeidsmarkt.

Uit de onderzoeksresultaten blijkt dat het belang van internationalisering voor leerlingen duidelijk voorop staat voor leerkrachten en schoolleiders. Toch moeten ook doelen voor de leerkrachten en het management niet worden vergeten – niet alleen vanwege het belang voor deze groepen zelf, maar zeker ook bij het krijgen van steun voor plannen rond internationalisering. Daarom willen we dit hoofdstuk eindigen met een praktische tip vanuit de focusgroep:

'Belangrijk is dat je kijkt naar de visie van de school. Waar kan je het verbinden. Wat is de drive op de school? Daar koppel je internationalisering aan. Dan kan het op elke school en



dan verlies je niet je eigen identiteit en je eigen bevoegdheid. Want dat is wat de scholen willen. Eigen pijlers, identiteit, profiel. Als je dat kan verbinden, dan krijg je een team ook gemakkelijker mee.'

4. Vormen van internationalisering

Bij de vormen van internationalisering gebruiken we de indeling in vier domeinen van EP-Nuffic als uitgangspunt:

1. Vvto (vroeg vreemde talen onderwijs)
2. Internationaal georiënteerde leerinhouden
3. Uitwisseling over de grens
4. Internationale beleidsontwikkelingen

Deze vier doelen komen in de paragrafen hieronder aan de orde.

4.1 Vroeg vreemde talen onderwijs (vvto)

'Alleen al het leren van een buitenlandse taal is een waardevolle eigenschap en zal je mede vormen als persoon.'

'Kinderen voorbereiden op hun toekomstige functie op de arbeidsmarkt waarin een goede beheersing van het Engels onmisbaar is.'

'Ik werk op een manier die leerlingen het plezier in het gebruiken van de Engelse taal spelenderwijs wil laten ervaren. English is fun.'

Internationalisering begint met taal. Dat geven de respondenten in de enquête (drie citaten hierboven) en de focusgroep duidelijk aan.

Bijna alle leerkrachten in de enquête (99%) geven aan dat op hun school al vóór groep 7 Engels wordt gegeven. Aandacht voor andere vreemde talen is beperkt (10%). Ruim 36% van de invullers geeft aan dat hun school meedoet aan de pilot tweetalig primair onderwijs (tpo), waarin scholen ruimte krijgen om een deel van het curriculum in een andere taal aan te bieden. In de enquête en in de focusgroep komt naar voren dat enkele scholen deze vorm van tweetalig onderwijs invulling geven door middel van CLIL (*content and language integrated learning*). Dit houdt in dat zaakvakken in het Engels gegeven worden. In de praktijk zijn dit vaak lessen als gym, tekenen en handvaardigheid, blijkt uit het focusgroepgesprek.

Ook zijn er een aantal *EarlyBird-scholen*. EarlyBird is een in Rotterdam ontwikkeld concept op het gebied van vvto (gericht op Engels), dat uitwerking krijgt in verschillende programma's. Scholen kunnen aan één of meerdere van deze programma's deelnemen en met de EarlyBird-methodiek werken. Via de organisatie Earlybirdies wordt ook leerkrachtenprofessionalisering bevorderd. Zo worden leerkrachten bijvoorbeeld gestimuleerd om met Erasmus+ subsidie taalcursussen te volgen.

Ook lessen van native speakers en internationale studenten die komen lesgeven worden genoemd als manieren om vvto vorm te geven.

4.2 Internationaal georiënteerde leerinhouden

'Je bent niet alleen op deze wereld. Kinderen moeten zich hiervan heel goed bewust zijn. Je komt in je leven in aanraking met veel verschillende mensen, culturen etc. Het is goed als je hier van jongs af aan mee vertrouwd gemaakt wordt.' (leerkracht in enquête)

Internationalisering in de leerinhouden kan op heel veel verschillende manieren vorm krijgen. De meest vergaande vorm is het gebruik van een compleet curriculum, zoals IPC (International Primary Curriculum). Enkele leerkrachten geven in de open ruimte van de enquête aan dat ze hier gebruik van maken. Ze omschrijven het IPC verschillend, van 'wereldoriënterende werkvorm' tot 'methode', tot 'paraplu'. Dit lijkt er op te wijzen dat de manier waarop IPC in de school vorm krijgt sterk kan verschillen.

Veel meer leerkrachten zeggen gebruik te maken van wereldburgerschap als concept in het onderwijs. Van de respondenten is 82% het eens met de stelling dat de term wereldburgerschap bekend is bij alle leerkrachten op school. Bijna alle respondenten (91%) onderschrijven de stelling 'Op onze school gaan we uit van de basisgedachte dat leerlingen opgroeien in een geglobaliseerde wereld met onderling afhankelijke wereldburgers'. Zo'n driekwart van de respondenten geeft aan dat op hun school veel aandacht is voor verschillende culturen en dat actuele internationale ontwikkelingen een plek krijgen in het onderwijs.

Het belang van internationaal georiënteerde lesinhouden, met wereldburgerschap als centraal concept, komt ook in de focusgroep terug.

'Juist kinderen die niet veel in het buitenland komen en hun dorp of stad niet uitkomen, moet je het gereedschap geven om naar de wereld te kijken.'

'Wereldburgerschap is een feit, je bent niet alleen burger in Nederland, dat overschrijdt grenzen. Juist door internationalisering goed toe te passen kan je dat ervaren.'

Overigens associeert niet iedereen de term wereldburgerschap meteen met internationalisering. Een deelnemer aan de focusgroep geeft dit als volgt aan:

'Ik kwam hier binnen met het idee: internationaliseren, we moeten over de grens. Maar [met onze activiteiten] lijkt het al best goed te gaan.'

In de enquête noemt een beperkt aantal leerkrachten dat de school liefdadigheids- of inzamelingsacties organiseert met een internationaal doel, en dat er eenmalige activiteiten zijn zoals een internationale avond, dag van de talen of culturele week. Tot slot is in de focusgroep genoemd dat internationalisering ook dicht bij de school gezocht kan worden, door mensen met een buitenlandse achtergrond binnen de school te halen. Zo wordt het een manier om de diversiteit in en rond de school als kracht in te zetten, in plaats van zwakte of probleem, zoals het vaak wordt beschouwd.

4.3 Uitwisseling over de grens

'Uitwisseling is denk ik het hoogtepunt wat je kunt doen in internationalisering. Maar zeker geen voorwaarde.' (focusgroep)

Een uitwisseling over de grens is vaak het eerste waaraan mensen denken als internationalisering in het onderwijs ter sprake komt. Inderdaad is dit een belangrijke vorm, die in de focusgroep ook als een duidelijk hoogtepunt van internationaliseringsactiviteiten is benoemd.

Bij uitwisseling over de grens zijn er verschillende vormen mogelijk. Allereerst is er het onderscheid tussen virtuele uitwisseling (contact leggen met leerlingen in andere landen, bijvoorbeeld door eTwinning) en fysieke uitwisseling, waarbij mensen over de grens reizen. Uit de enquête blijkt dat ongeveer 40% van de invullers op een school werkt die een vorm van virtuele uitwisseling, zoals eTwinning, realiseert.

Daarnaast is er het onderscheid tussen uitwisseling die zich beperkt tot leerkrachtniveau of uitwisseling waaraan ook leerlingen deelnemen. In de focusgroep werd duidelijk dat een fysieke uitwisseling over de grens met leerlingen misschien wel het mooiste is wat je met internationalisering kunt bereiken.

'Een uitwisseling met leerlingen is heel belangrijk, omdat kinderen het dan voelen, zien, meemaken. Dat leidt tot een stukje rijping, want je moet je toch wel staande zien te houden in een gastgezin. Als persoon leer je er ontzettend veel van. Je kunt heel veel vertellen en laten zien, maar [tijdens een uitwisseling] kunnen kinderen het echt ervaren, meemaken, beleven. Ik denk dat dat een levenservaring is waar ze nog lang op kunnen teren en ook zó veel van leren. Wij vinden het echt een meerwaarde.'

Uit de enquête blijkt dat uitwisseling over de grens op de scholen van de respondenten vooral op leerkrachtniveau plaatsvindt. Ongeveer twee op de drie invullers geeft aan dat zijn of haar school deze vorm van uitwisseling organiseert. Fysieke uitwisseling met leerlingen is relatief zeldzaam en vindt op de scholen van circa één op de vijf invullers plaats.

Verdere genoemde uitwisselingsactiviteiten zijn *postcrossing*, *pen pal*-projecten en een knuffeluitwisseling voor kleuters, waarbij een knuffel een feest op een buitenlandse school meemaakt waarvan met foto's of filmpjes verslag wordt gedaan.

In de focusgroep is uitwisseling uitgebreid aan de orde geweest. Het belang van het rustig en stapsgewijs opbouwen van een uitwisselingsprogramma werd benadrukt. Tussen de deelnemende scholen moet eerst vertrouwen ontstaan. Er zijn verschillende mogelijke manieren om daaraan te werken. Eén respondent vertelde dat eerst de directeuren heen en weer reisden, het jaar daarna een aantal leerkrachten en het derde jaar gingen de leerlingen. Het belang van goede gastgezinnen is groot. Dit werkt het beste als de gastouders ook (grotendeels) de ouders zijn van kinderen die over de grens gezonden worden, hoewel dit niet in alle gevallen geschikte gezinnen zijn. In sommige uitwisselingen gingen kinderen in tweetallen naar een gastgezin, in andere gevallen werden ze één-op-één gematcht. Tot slot werd tijdens de focusgroep benadrukt dat uitwisseling zeer waardevol is, maar veel inspanning en toewijding vraagt. Een uitwisseling hoeft niet noodzakelijkerwijs elk jaar plaats te vinden, een tussenpauze van één of meerdere jaren kan soms zinvol zijn.

4.4 Internationale beleidsontwikkelingen

Dit onderwerp speelt voornamelijk op bestuurlijk niveau en is daarom in onze enquête en focusgroep nauwelijks ter sprake gekomen als vorm van internationalisering. Als manier voor het verankeren van internationalisering is het wel uitgebreid ter sprake geweest (zie hoofdstuk 5).

De beleidsontwikkelingen die van belang zijn bij het organiseren van internationaliseringsactiviteiten zijn vooral de beschikbaarheid van subsidies en van ondersteuning; en wettelijke beperkingen en onduidelijkheden in regels. Zo bleek het voor een school van een focusgroepeelnemer lastig om een uitwisseling met Duitsland op te zetten, omdat daar de regels per deelstaat verschillen en in sommige gevallen reizen over de grens een groot obstakel is.

'Wij zouden een project met een school in Duitsland doen en zo'n deelstaat [Noordrijn-Westfalen] gaat dan opeens vol op de rem staan. Er mocht opeens niks, de leerlingen mochten niet over de grens.'

Ook de toegenomen administratieve eisen aan de aanvraag van een subsidie werden door de deelnemers van de focusgroep genoemd als (negatieve) beleidsontwikkeling.

4.5 Conclusie

Internationalisering kent vele verschijningsvormen. Vreemdetalenonderwijs (eerder en meer dan wettelijk voorgeschreven) is de meest voor de hand liggende vorm en een goed startpunt. Fysieke uitwisseling over de grens met leerlingen is misschien wel de mooiste vorm van internationalisering, maar vergt ook veel inspanning en organisatievermogen en een lange aanlooptijd. Er zijn ook laagdrempelige vormen van uitwisseling beschikbaar, zoals eTwinning en een uitwisseling tussen leerkrachten van verschillende scholen.

Internationaal georiënteerde lesinhouden, met een focus op wereldburgerschap, zijn een vorm van internationalisering waar niet altijd direct aan wordt gedacht. Toch is dit een belangrijk onderdeel van internationalisering. Het is van groot belang voor het realiseren van de doelen van internationalisering. Ook kunnen deze lesinhouden een belangrijke rol spelen bij het structureel verankeren van internationalisering in de school. Tot slot biedt het de mogelijkheid om leerlingen kennis bij te brengen over de wereld zonder dat daar noodzakelijkerwijs een uitwisseling aan te pas komt. In de meest ideale vorm geeft een school invulling aan internationalisering via een combinatie van vroeg vreemde talen onderwijs (vvto), uitwisseling en aandacht voor wereldburgerschap.

5. Verankering van internationalisering

'Het is nog niet gemakkelijk om in het team alle neuzen dezelfde kant op te krijgen'
(focusgroep)

Hoe kun je internationalisering structureel inbedden in de school? Daarbij spelen verschillende elementen een rol. Allereerst is een initiatiefnemer nodig. Vervolgens spelen elementen als beleid, praktische organisatie, kennis, tijd en geld een rol. We hebben in de enquête en focusgroep gevraagd naar de feitelijke en de beleefde situatie rond deze elementen. Deze bespreken we kort, waarna we ingaan op praktische tips om met de verschillende elementen aan de slag te gaan.

5.1 Initiatief

Internationalisering op een school begint met iemand die zich hiervoor wil inzetten. Een pionier, een trekker, iemand die overtuigd is van het belang van internationalisering en bevlogen om eraan te gaan werken. Deze persoon moet vervolgens anderen in de organisatie overtuigen. De schoolleiding speelt een belangrijke rol bij de vraag of de pionier hier ruimte voor krijgt.

In de enquête is gevraagd van wie volgens de respondenten de initiatieven rond internationalisering vooral komen. De resultaten staan weergegeven in tabel 3.

Tabel 3. Initiatiefnemers internationalisering

<i>Initiatieven rond internationalisering op mijn school komen vooral van...</i>	
Leerkrachten	57%
Het schoolbestuur	36%
Leerlingen en/of ouders	15%
Organisaties buiten de school	13%
Weet ik niet	6%
Er zijn geen initiatieven	4%
Anders, namelijk...	26%

N=72, meerdere antwoorden mogelijk

Bij de categorie 'anders' vulden 11 mensen directie of management in. Anderen noemden een werkgroep, de vakleerkracht Engels, de coördinator internationalisering of een combinatie. Opvallend is de hoge score voor leerkrachten, maar ook het feit dat leerlingen, ouders of organisaties van buiten soms initiatieven nemen.

5.2 Feitelijke situatie

In tabel 4 is de feitelijke situatie rond de verankering van internationalisering op de scholen van de respondenten samengevat. In de focusgroep werd aangegeven dat een beleidsplan een belangrijke stap is naar de structurele inbedding van internationalisering in het primair onderwijs, naast het verantwoordelijk maken van een coördinator. Daarnaast wordt benadrukt dat het samenwerken met een vaste partner de voorkeur

geniet. Zo hoeft niet telkens opnieuw in het opbouwen van het contact en het vertrouwen te worden geïnvesteerd.

Tabel 4 Feitelijke situatie rond verankering internationalisering

<i>Mijn school...</i>	<i>Ja</i>	<i>Nee</i>	<i>Weet niet</i>
heeft een beleidsplan rond internationalisering	42%	34%	24%
heeft een coördinator internationalisering	48%	42%	10%
heeft een eigen samenwerkingsverband met scholen in het buitenland	24%	58%	18%
is lid van een internationaal netwerk van scholen	21%	43%	36%

N=71

Verder kan ook met educatieve en/of maatschappelijke organisaties worden samengewerkt om internationalisering te bevorderen. Eén op de zeven geënquêteerden zegt dat de school dit vaak doet en bij de helft gebeurt het soms. Bij 21% van de invullers is het zelden of nooit het geval en de rest (14%) weet het niet.

Naast deze beleidsmatige en organisatorische aspecten, speelt ook de kennis over de mogelijkheden van internationalisering een rol. Bijna de helft van de leerkrachten geeft aan het niet eens te zijn met de stelling dat er genoeg kennis over internationalisering aanwezig is op de school. Omdat verwacht mag worden dat de invullers vooral komen van scholen die al verder zijn op het gebied van internationalisering, is dit een opvallend hoog percentage. De helft van de leerkrachten geeft aan dat leerkrachten vaak of altijd de mogelijkheid hebben deel te nemen aan trainingen of scholingen rond internationalisering; een iets lager percentage (42%) vindt dat dit ook actief wordt gestimuleerd door de school.

5.3 Beleefde situatie

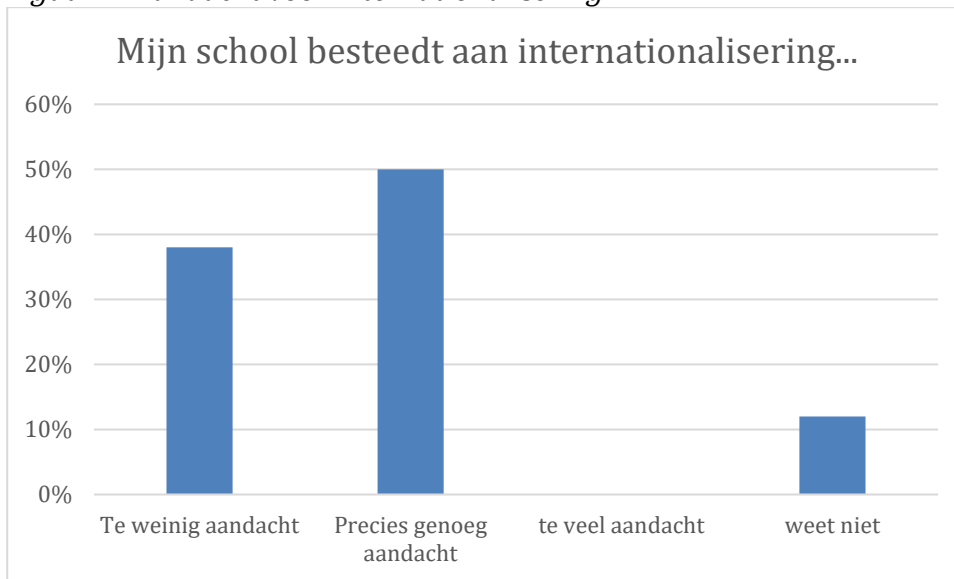
Hoe vinden de respondenten in de enquête dat de situatie rond internationalisering geregeld is? Zijn de voorwaarden voor de (verdere) ontwikkeling en verankering van internationalisering aanwezig? In tabel 5 en figuur 1 staan de resultaten voor een aantal stellingen over de beleefde situatie rond internationalisering op een rij.

Tabel 5. Beleefde situatie rond internationalisering

<i>Stelling</i>	<i>(helemaal) mee eens</i>	<i>(helemaal) mee oneens</i>
Op mijn school is genoeg kennis over het belang van internationalisering	54%	46%
Mijn bestuur geeft internationalisering te weinig aandacht	42%	58%
(Collega) leraren vinden internationalisering niet belangrijk	15%	85%
Ik heb genoeg tijd om mezelf verder in internationalisering te verdiepen	34%	66%
Mijn school heeft genoeg geld om activiteiten rond internationalisering uit te voeren	24%	76%

N=71

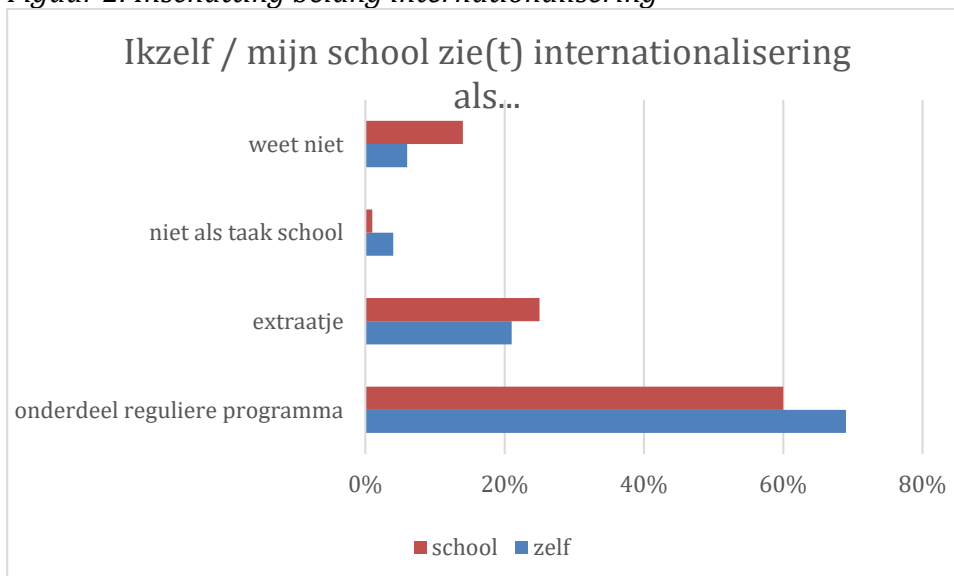
Figuur 1. Aandacht voor internationalisering



N=72

Bijna 40 procent van de respondenten geeft aan dat de school te weinig aandacht besteedt aan internationalisering. Een relatief hoog percentage, gezien het feit dat de respondenten voornamelijk werken op scholen die tot de ‘koplopers’ op het gebied van internationalisering behoren. Opvallend is dat het probleem vooral lijkt te zitten bij tijd en geld. Dit is een veelgehoord probleem in het (primair) onderwijs dat zich niet beperkt tot aandacht voor internationalisering. Het kan niettemin wel de mogelijkheden om invulling te geven aan internationalisering beperken. In positieve zin valt op dat het overgrote deel van de respondenten het niet eens is met de stelling dat collega-leraren internationalisering niet belangrijk vinden. Wat is dan de visie op de functie van internationalisering in de school? Wat vinden de invullers zelf en hoe denken ze dat hun school daar tegenaan kijkt? In figuur 2 is te zien dat de verschillen tussen de visie van de invullers en de (beleefde) visie van de school niet heel sterk uiteenloopt.

Figuur 2. Inschatting belang internationalisering



N=72

5.4 Verder vormgeven

In de enquête is ook gevraagd wat er nodig is om internationalisering verder vorm te geven. De resultaten staan in figuur 3.

Figuur 3. Verder vormgeven internationalisering



N=72

Ook hier komen tijd en kennis als belangrijkste factoren naar voren (geld ontbrak in de keuzemogelijkheden, maar is wel door enkele respondenten als 'open' optie ingevuld). Het belang van tijd en kennis wordt ook geïllustreerd door een opmerking van een leerkracht aan het slot van de enquête.

'Na een cursus was ik erg enthousiast. Maar de tijd ontbreekt en de stap: waar begin ik, zou ik graag meer begeleiding bij hebben.'

Ook in de focusgroep is de verankering van internationalisering uitgebreid aan de orde gekomen. Hieruit kwam, meer dan uit de enquête, het beeld naar voren dat het niet altijd gemakkelijk is om collega's 'mee' te krijgen gezien de veelheid aan zaken die geregeld moeten worden en de beperkte tijd die beschikbaar is. Of zoals één van de deelnemers aangaf:

'Het is wel moeilijk om mensen te vinden, want als je dat wil beginnen, je moet een programma bedenken, scholen vinden, subsidie aanvragen. Dat kost heel veel tijd en die tijd hebben mensen niet of voelen mensen niet. En dat is wel lastig.'

Daarnaast kwamen uit de focusgroep een aantal praktische tips naar voren rond de verankering van internationalisering:

1. Zorg voor een **kerngroep** met een **coördinator**. Het is van belang dat een groepje verantwoordelijkheid draagt, zodat je niet afhankelijk bent van één persoon en taken kunt verdelen. Niet iedereen in het team hoeft alles te kunnen, maar zorg ervoor dat je in



een team wel alle vaardigheden hebt. Er moet een coördinator zijn, die het totaaloverzicht houdt.

2. Zorg voor **draagvlak** in het team, door 'bottom up' te werken, dus met initiatieven die vanuit het team zelf komen.

3. Borg de **kwaliteit**, bijvoorbeeld door leerkrachten op te leiden. Geef het team voldoende skills om de eerste opstart te kunnen maken. Als ze enthousiast zijn, groeien ze vervolgens vanzelf door.

4. Zie internationalisering als **golfbeweging**, waarin ruimte is om na een grote inspanning (zoals een grote uitwisseling) even pas op de plaats te maken. Bewaak wel een minimumniveau, door bijvoorbeeld kleinschalige eTwinningprojecten voort te zetten. Zorg er bijtijds voor dat de volgende golf weer op gang komt.

Tot slot is zelfrelativering ook belangrijk.

'We hebben een directeur die spreekt steenkolenengels, af en toe liggen we helemaal flauw van het lachen wat hij eruit gooit, maar hij is wel de grote trekker van het verhaal. En dan zeggen de ouders na afloop van een musical: wat spreken de kinderen goed Engels, veel beter dan de directeur...' (focusgroep)

6. Conclusie en aanbevelingen

Internationalisering in het primair onderwijs is het proces waarin internationale, interculturele en wereldburgerschapsdimensies structureel geïntegreerd en geïmplementeerd worden in onderwijsinhouden en beleidsdoelstellingen van basisscholen.

Met deze definitie begonnen we dit onderzoeksrapport. We hebben vervolgens gekeken naar het waarom van internationalisering, verschillende vormen van internationalisering en tenslotte de verankering van internationalisering. Het onderzoek waarvan we in dit rapport verslag deden was gebaseerd op een selectieve groep respondenten, zowel in de enquête als in het groepsgesprek. De resultaten kunnen daarom niet veralgemeniseerd worden naar het gehele Nederlandse basisonderwijs. Ondanks deze beperking denken we dat dit rapport, en de bijbehorende internationaliseringsmeter, eraan bijdraagt dat meer leerkrachten, schoolleiders en bestuurders in het primair onderwijs een duidelijk beeld krijgen van internationalisering en de mogelijkheden die dit biedt.

Om te starten met internationalisering op een basisschool, moet iemand de eerste stap zetten. Een cruciale stap is het bereiken van mensen die als pionier voor internationalisering kunnen optreden. In dit onderzoek bleek dat deze mogelijke pioniers breed gezocht kunnen worden. Niet alleen schoolleiders en bestuurders kunnen de eerste stappen op dit gebied initiëren, maar juist gemotiveerde leerkrachten ('trekkers') kunnen een pioniersrol vervullen. Zij bleken volgens 57% van de respondenten in de enquête de initiatiefnemers rond internationalisering. Vaak begint dat met kleine activiteiten. Maar het belang daarvan moet niet onderschat worden. Juist het 'bottom up' tot stand brengen van kleine internationaliseringsactiviteiten zorgt er vervolgens voor dat het vinden van draagvlak voor meer of grotere activiteiten veel gemakkelijker is, omdat gewezen kan worden op al bestaande succesvolle activiteiten. Het is dus van groot belang om juist deze groep met de internationaliseringsmeter te bereiken en te voorzien van specifieke informatie voor het maken van een start met internationalisering. Dat geldt in mindere mate ook voor de leerlingen zelf en hun ouders: ook zij zijn soms de initiator van internationaliseringsactiviteiten.

Wat zijn nu voorbeelden van eerste stappen die gezet kunnen worden op het gebied van internationalisering? Onze respondenten hebben daarvoor een aantal praktische tips genoemd, die we graag op een rij zetten:

- Ga bij een collega-school kijken voor inspiratie
- Breng het onderwerp internationalisering ter sprake in een teamvergadering
- Start een kleinschalig project, bijvoorbeeld eTwinning
- Breng native speakers op het digibord, of in de klas
- Laat op een teamvergadering het laatste kwartier een leerkracht een stuk les in het Engels geven, zodat anderen daar weer van leren
- Kijk of middelbare scholen in de buurt al bestaande projecten hebben, waar wellicht bij aangehaakt kan worden
- Bekijk met de gemeente of er mogelijkheden zijn aan te sluiten bij bestaande stedenbanden.

Verdere praktische tips zijn te vinden in de aanbevelingen die invullers van de internationaliseringsmeter krijgen. Deze meter helpt scholen te bepalen waar zij staan op het gebied van internationalisering en welke stappen zij verder kunnen zetten. Ook heeft

EP-Nuffic een uitgebreide toolkit ontwikkeld (PO-Raad en EP-Nuffic, 2015), waarin onder andere een stappenplan voor de invoering van internationalisering staat omschreven (gericht op bestuurders en schoolleiders).

Natuurlijk zijn er ook problemen bij het vormgeven van internationalisering in het primair onderwijs. Enkele belangrijke problemen waar betrokkenen tegenaan lopen zijn een gebrek aan tijd, gebrek aan geld en de onduidelijkheid rond het begrip. Het woord internationalisering is voor sommigen een containerbegrip en kan negatieve connotaties hebben. Tegelijk wordt het niet direct geassocieerd met een belangrijke vorm: internationaal georiënteerde leerinhouden en wereldburgerschap.

Voor dat laatste probleem kwam vanuit de focusgroep een praktische tip:

'Staar je niet blind op de term internationalisering. Die lijkt heel groot en tegelijk inhoudsloos. Je kunt echter ook heel klein beginnen, of een andere term gebruiken.'

Een gebrek aan geld, kennis en tijd zijn serieuze problemen, die in relatie worden gezien tot het belang dat aan een onderwerp wordt gehecht. Om meer tijd en geld 'los te krijgen', moet het onderwerp hoger op de agenda. De respondenten brengen een aantal ideeën naar voren die de ontwikkeling van internationalisering in het Nederlandse primair onderwijs kunnen bevorderen. Dit zijn zaken die niet binnen een school, maar op nationaal niveau opgepakt moeten worden.

1. Het vormen van een **platform** voor uitwisseling van ideeën en best practices op het gebied van internationalisering, wellicht in de vorm van of in combinatie met een **netwerk** van scholen
2. Meer aandacht op de **pabo** voor zowel de Engelse taal als voor het onderwerp internationalisering in algemene zin
3. Beter integreren van internationalisering in **lesmethoden**.

Aan het einde van dit rapport geven we nog graag het woord aan een leerkracht, die in de enquête kernachtig uitlegt wat het belang van internationalisering is.

'Er is meer dan de school, de stad en het land waarin je leeft. Bewust worden van de wereld om je heen, de verschillen in deze wereld en wat jij voor deze wereld kan betekenen. Hoe meer kinderen zich internationaal kunnen oriënteren, hoe meer kans ze zullen hebben in de toekomstige maatschappij. Ze hebben dan zelf de keuze of ze deze kansen willen grijpen of niet.'

7. Literatuur

Biesta, G. (2014). *The beautiful risk of education*. Londen: Paradigm.

EP-Nuffic (2016), Line Academy, modules primair onderwijs.
<https://www.internationalisering.nl/modules/primair-onderwijs/>

Knight, J. (2004). Internationalization remodeled: Definition, approaches, and rationales. *Journal of studies in international education*, 8(1), 5-31.

Knight, J. (2015). Updated definition of internationalization. *International higher education*, (33).

Maaskant E. (2014). Internationalisering in het VO: bevraagd en bespiegeld. Haarlem: Europees Platform.

Van Middelkoop, D. & Meerman, M. (2014), *Studiesucces en diversiteit*. Amsterdam: HvA/CAREM.

PO-Raad en EP-Nuffic (2015). Toolkit internationalisering primair onderwijs. Handreiking voor schoolbesturen en schoolleiders.
<https://www.epnuffic.nl/bestanden/documenten/toolkit-internationalisering-primair-onderwijs-handreiking-voor-schoolbesturen-en-schoolleiders.pdf>